

Galsi Árpád

Jakab, az Úr testvére

Jakab az ősgyülekezet és az ősegyház kontextusában
doktori értekezés

TÉZISFÜZET

Témavezető: Dr. Herczeg Pál

A doktori iskola vezetője: Dr. Zsengellér József

KRE HTK Doktori Iskolája

Budapest, 2009

Tartalom

Az értekezés összefoglalása	3
Kutatási eredmények – Tézisek	13
James, the Lord's brother in the context of the Jerusalem Church and Early Church – Summary	15
Research Results – Theses	26

Az értekezés összefoglalása

Értekezésünkben először áttekintettük a Jakabbal kapcsolatos főbb forrásokat: az újszövetségi (I. fejezet) és az Újszövetségen kívüli (II. fejezet) előfordulásokat. Ezt követően azzal foglalkoztunk, hogy hogyan jelenik meg az Úr testvére az ősgyülekezet, majd az ősegyház, azon belül az Izráel- és pogánymisszió közösségének kontextusában (III. fejezet). Végül (IV. fejezet) egy rövid újszövetségi teológiai áttekintésre vállalkoztunk.

Elsőként az újszövetségi iratokban megjelenő Jakab-képet tekintettük át. Ezek a források – a viszonylag kevés előfordulás dacára – az Úr testvéreként beazonosítható Jakabról olyan összefüggésekben szólnak, ami alapján az ősgyuházi hagyomány ismerete nélkül is az ősegyház egyik legjelentősebb alakja bontakozna ki előttünk. A kortárs Pál személyesen ismerte Jakabot, „az Úr testvéreként” és apostolként, tudta róla, hogy a feltámadás tanúja volt, s egyike az „oszlopnak” tartott „tekintélyeseknek”. Pál nem ábrázolja Pál-ellenesnek Jakabot, sőt hangsúlyozza a közösségvállalás mozzanatát az apostolok közötti megállapodás alkalmából. Lukács az ApCsel-ben szinte csak akkor beszél Jakabról, amikor rá kényszerül, ilyenkor azonban kiemelkedő tekintélye egyértelműen látszik. Az Úr testvére az, aki átveszi a jeruzsálemi gyülekezet vezetését, amikor Péternek el kell hagynia Jeruzsálemet, aki az apostoli zsinaton kimondja a döntő szót, tőle ered az általunk „apostoli dekrétumnak” nevezett határozat, majd pedig Pál utolsó jeruzsálemi látogatásakor fogadja és pártfogolja a pogányok apostolát. Lukács harmóniában ábrázolja az egyház fontos személyiségeit, ez érvényes Jakabra is, azonban úgy gondoljuk, ezt nem lehet egyszerűen harmonizáló tendenciájának tulajdonítani. Az evangéliumokban Jakab mindössze egyszer jelenik meg, Jézus családjának názáreti körében. Az evangéliumok feljegyzései főként Jakab és a család hátterével, Jézushoz fűződő viszonyá-

val, valamint Jézus testvéreinek későbbi szerepével kapcsolatban fontos források. Jakab levelét másodlagos, de fontos forrásnak tekintjük Jakab teológiájával kapcsolatban; a levél Jakab személyét egyáltalán nem állítja előtérbe.

Dolgozatunk második részében az Újszövetségen kívüli forrásokról beszéltünk. Ezek többsége különösen is előtérbe helyezi Jakabot, az Úr testvérét, sokkal inkább, mint az újszövetségiek. Jó okunk van feltelezni, hogy ez a gazdag hagyományanyag egy viszonylag korai, közös zsidókeresztyén tradícióra megy vissza, melyet tovább ápoltak és saját különböző helyzetüknek megfelelően interpretáltak, módosítottak. A számunkra legfontosabb hagyományelemek a következők: 1. Jakab mint az Úr testvére; 2. az „igaz” Jakab; 3. Jakab tekintélye; 4. Jakab mártírhalála. Ezek a témák többféle megközelítésben, egymáshoz sokféleképpen kapcsolódva jelennek meg az egyházi hagyományban. Jakab testvér voltával kapcsolatban láttuk, hogy a kifejezés több forrásban pontosítás nélkül, magától értetődően jelenik meg, de vannak jelei annak, hogy ez a kapcsolat problémássá is vált: gnosztikus és nagyegyházi források egyaránt jelzik, hogy próbálták közelebről meghatározni saját szemszögükből (a gnosztikus sémáknak illetve a krisztológiai-mariológiai fejlődésnek megfelelően) a testvér kifejezés tartalmát. Az „igaz” melléknév az Újszövetségen kívüli forrásokban elterjedtnek mondható. Hegesippus beszámolójában egyenesen Jakab „túláradó igazságosságával”, rendkívüli szentségével, papi-aszkéta alakjával találkozunk. Életében nem használták Jakab mellékneveként a szót, az ártatlanul kivégzett apostol emlékét, akinek jeruzsálemi jelenléte messze túlmutatott a pusztá ott-tartózkodás tényén, és mindvégig kitartott a törvényhű zsidómisszió mellett, az „igaz” állandó jelzővel illették. Az „igaz” melléknevet jóval kevésbé elterjedten alkalmazták (jobbára valószínűleg csak a szorosabb értelemben vett zsidókeresztyén közegben), mint az „Úr testvérét” – ez utóbbit viszont célszerűen válthatta fel részben akkor, amikor a testvéri kapcsolat problémássá kezdett válni. Jakab kiemelt

pozíciójával sokféleképpen találkozunk: Jakab mint a feltámadás első tanúja, Jakab mint a tizenkettő közül egy, Jakab mint kijelentéshordozó, Jakab mint Jeruzsálem első „püspöke”, Jakab mint „a püspökök püspöke” stb. Valószínűnek tarthatjuk azt, hogy ezekben a hagyományokban megjelenik az a törekvés, hogy Jakabot mint az adott csoport egy azonosítási alakját kiemeljék, így nyerve különleges legitimitációt, hangsúlyozva a kontinuitást az apostoli korrallal. A Jakab-tradíciók egyik legfontosabb eleme az Úr testvérenek halála. Már a mártírtadíció rögzülésének első fázisaiban megjelent több teológiai minta: Jézus passiójának, István vértanúságának ismerete mellett az eszkatologikusan értelmezett Szentírás mozzanatai. Jakab alakjához a különböző forrásokban különféle teológiai üzenetek kapcsolódnak, a tradícióhordozó közösségnek megfelelően.

A források előzetes áttekintése után először Jakab Krisztus feltámadása előtti háttérét vizsgáltuk (III. 1.). Jakab Jézushoz fűződő családi kapcsolatát másodlagos fontosságú kérdésnek tekintjük. Ez elmondható a „testvér vagy unokatestvér” kérdésével kapcsolatban éppúgy, mint a Jakab előtérbe kerülésével való összefüggésben. A kérdést vizsgálva a legvalószínűbb értelmezésnek a „helvidiusi” nézetet tartjuk, amely szerint Jakab a többi testvérhez hasonlóan József és Mária gyermeke volt. Ennél jóval fontosabb, hogy azt láttuk: Jakab, az Úr testvére és a család viszonya Jézushoz a feltámadás előtt nem írható le egyértelműen negatívan, pusztán a „testvérei sem hittek benne” vagy a márki „családkritikus” ábrázolás egyszerű olvasata alapján. Ez a kapcsolat feltehetően nem volt statikus, és noha nem tartoztak a tanítványi körökhez, sőt az evangéliumi hagyományok a különállásukat hangsúlyozzák, de kategorikus szembenállásról nem beszélhetünk: inkább egy tágabb, de – a családi kapcsolat miatt – azon belül is sajátos „szimpatizáns” körnek tekinthetjük Jézus családját. Jakab csatlakozása az ösgyülekezethez nem radikális, „pálforduláshoz” hasonló esemény volt. Végül rövid kitérőt adtunk Jakab és a család feltételezhető háttérével kapcsolatban.

A jeruzsálemi ősgyülekezet kontextusát Jakab-képünk szempontjából vizsgáltuk (III. 2.). Az ősgyülekezet, a Tizenkettő, majd Jakab jelenléte Jeruzsálemben nemcsak földrajzi, hanem teológiai adottság: azzal a messiási-eszkatológiai küldetéssel függ össze, amely Jézus tevékenységének folytatása volt a feltámadás fényében a megtisztított, megtérő, megújított Izráel egybegyűjtéséért. Hangsúlyoztuk, hogy sem Jézus, sem az ősgyülekezet nem lépett ki a zsidóság keretei közül, amelyet Kr. u. 70 előtt nem lehet egységes vallási jelenséggént értelmezni. Az ősgyülekezet Izráel-missziója tehát egyfelől Izráelen belül maradt, ugyanakkor éppen messiási-eszkatológiai önértelmezésében már magában hordozta az „egyháztudatot”. Teológiájának, igehirdetésének és missziójának kiindulópontjait meghatározva Jézus és a Szentírás fontosságát hangsúlyoztuk: Jézus (igehirdetése, élete, halála, feltámadása) értelmezését a Szentírás felől, illetve a Szentírás értelmezését Jézus felől. Ezek meghatározták a korai krisztológiai felismeréseket, amit azért hangsúlyoztunk, mert úgy látjuk, az Izráel-misszió és pogánymisszió közösségének kérdése és konfliktusa alapvetően nem eltérő krisztológiai értelmezések mentén jelent meg. Áttekintésünk végén röviden az ősgyülekezet önértelmezésével, majd pedig életével és istentiszteletével foglalkoztunk, mielőtt a Ἑβραῖοι καὶ Ἕλληνοῖς: az arám és görög nyelvű gyülekezettrész kérdését tárgyaltuk volna. Az ApCsel 6 nem a gyülekezeten belüli teológiai konfliktusról számol be, ami két rivális vezetői kör különálló vagy netalán egymástól elszakadó ősgyülekezetét eredményezte volna. A Szentírás értelmezése a jézusi üzenet és a feltámadás fényében olyan gondolatokat erősített fel az ősgyülekezetben, melyek az Izráellel kötött szövetség radikális kiterjesztésének meghirdetését állította előtérbe. Az Úrrá és Krisztussá „lett” Emberfia által gyűjtött ἐκκλησία e kiterjesztett szövetség megvalósulásának közössége. A krisztológiai és „ekklézológiai” felismerésekben feltehetően a hellenisták jártak élen, ők hozhattak magukkal olyan értelmezési sémákat, kifejezéseket, Szentírás-olvasatokat, melyek a Krisztus-eseményre reflektálva

segítettek markánsan megfogalmazni az ősgyülekezet üzeneteit. A házanként, de nyilvánvalóan nyelvek szerint is összegyülekező közösségen belül természetesen ott lehettek már kezdetben a későbbi szétágazás csírái, de úgy láttuk, hogy az ősgyülekezet – beleértve a hellenistákat is – sem a törvény, sem a kultusz, sem Izráel tekintetében nem elhagyni kívánta a régi kereteket, hanem kiterjesztve akarta megújítani azt; másfelől a hellenisták missziója sem jelentette azt, hogy ők léptek volna olyan útra, ami akár a Tizenkettő ellenkezését is kiváltotta volna, s eltérésnek tekintették volna a kiindulópontoktól. A hellenista környezetben hirdetett Krisztus másfajta teológiai hangsúlyokat eredményezett, mint ami főként az anyaországban, Izráel népének kontextusában megszólalhatott: Jakab teológiáját nyilvánvalóan ez utóbbiban kell keresnünk. Azt azonban láttuk a már kezdeteknél, hogy nem csak az ellentétek és a teljes azonosság kategóriáiban gondolkodhatunk.

A III. 3. fejezetben Jakab helyével foglalkoztunk az ősgyülekezetben belül, leginkább Jakab „előtérbe kerülésével” foglalkozva. Úgy láttuk, hogy több elem közösen határozta meg Jakab kiemelkedő tekintélyét. Jakab a feltámadás tanújaként, az Úr testvéreként, magától értetődően (de nem kiemelkedően) törvénykövető zsidókeresztényként, az „oszlopok” egyikeként és Jeruzsálemhez, az Izráel-misszióhoz ragaszkodó apostolként került a jeruzsálemi gyülekezet élére, s ebben szerepet játszhattak még egyéni karizmái mellett a külső körülmények is. Amellett érveltünk, hogy sem a Jézushoz fűződő rokoni kapcsolatnak, sem az „igazságnak” nem volt kiemelkedően döntő fontossága; ha az egyes összekapcsolódó, egymást erősítő elemek közül bármelyiket is ki kell emelni, mi a Jeruzsálemhez való kötődést mint az Izráel-misszió mellett elkötelezettséget hangsúlyoznánk: Jakabra ennek köszönhetően hárulhatott át valami a jeruzsálemi ősgyülekezet tekintélyéből.

Ezek után megpróbáltuk elhelyezni Jakabot az ősegyház kontextusában, az Izráel-misszió és a pogánymisszió közössége problémájának összefüggésében (III. 4.). Úgy láttuk, hogy az ősgyülekezet a po-

gánymisszió felé kezdettől fogva nyitott volt, nemcsak annak „hellenista” ága, hanem a Tizenkettő, sőt Jakab is. A Szentírás, Jézus igehirdetése és élete, valamint a missziói tapasztalatok egymással folyamatos kölcsönhatásban világították meg a körülmetéletlen pogánymisszió legitimitását is már akkor, amikor még csak kivételszerűen csatlakoztak a tanítványokhoz pogányok. Mindez Antiókhiaiban, illetve Pál csatlakozásával még szélesebb körben új, az eddigi kereteket messze kitérítő lendületet vett, ami alapvető kérdéseket vetett fel az Izráel-misszió és a pogánymisszió közösségére nézve. A megoldási kísérletek folyamatát, s benne Jakab szerepét úgy ábrázoltuk, hogy az apostoli megállapodást (Gal 2,1–10) a körülmetélt Izráel-misszió és a körülmetéletlen pogánymisszió kölcsönös elismeréseként értelmeztük az „oszlopok”, közöttük Jakab, valamint Pál és az antiókhiaiak között. Ezek után került sor azonban Pál és Barnabás nagyobb szabású missziói útjára, ami után felerősödtek a júdeai egyházakban és Jeruzsálemben azok, akik a korábbi megállapodás ellenére továbbra is vagy újra a megtérő pogánykeresztények körülmetelését, vagyis a „prozelitamodellt” képviselték, ami az antiókhiai és galáciai konfliktusokat okozta. Ezután került sor az apostoli „zsinatra”, ahol megerősítették a korábbi megállapodást, vagyis a körülmetéletlen pogánymisszió elfogadását. Az Izráel-misszió érdekében azonban kompromisszumokra volt szükség. Ezt szolgálta volna a Jakabhoz köthető „apostoli dekrétum”, amely a „prozelitamodellel” (a pogányok körülmetelésével) szemben nem egyfajta „istenfélőmodellt”, hanem „jövénymodellt” követett volna, amely mögött Izráel eszkatologikus „kiterjesztésének” gondolata áll. Kérdés, hogy mennyiben lett sikeres ennek a koncepciónak az alkalmazása, hiszen sok helyen, részben a páli misszió sikereinek következtében, részben pedig a politikai helyzet radikalizálódásának köszönhetően Izráel és az „egyház” útja szétválásának a folyamata előrehaladott állapotban volt. Mindenesetre úgy láttuk, hogy Jakabot két irányú közösségvállalás jellemzi: Izráel és a páli misszió felé. Jeruzsálemben való megmaradásából úgy tűnik, az Iz-

ráellel való közösségvállalás, az Izráel-misszió elsődleges fontosságú volt számára, ugyanakkor az Újszövetség alapján úgy látjuk, hogy a páli misszióval is fenn akarta tartani a közösséget.

A III. 5. fejezetben először Jakab halálával, majd az ősgyülekezet sorsával és Jakab „utódlásával” foglalkoztunk az Újszövetségen kívüli források alapján, elsősorban történeti szempontokat követve. Jakabot az Ananos főpap kezdeményezésére hozott nagytanácsai ítélet alapján, amely Jakabot „törvényszegőnek”, valószínűleg a „nép félrevezetőjének” ítélte, kiszolgáltatták a „zélóta” érzelmű tömeg haragjának, és megkövezték. Ezt követően kevés bizonyosat tudunk elmondani az ősgyülekezet sorsáról: mind a menekülésre, mind a folytonosságra vannak utaló jelek az egyházi hagyományban. Történeti szempontból valószínűleg menekülés vagy megmaradás helyett szétszóródásról és folytatásról helyes beszélünk. A szétszóródott zsidókeresztények vagy integrálódtak a diaszpóra más jellegű gyülekezeteibe, vagy többé-kevésbé önálló zsidókeresztény gyülekezeteket hoztak létre (ilyen lehetett például a peliai), vagy reintegrálódtak a zsidóságba. Az előbbieket felváltott folytonosságot képviseltek az ősgyülekezettel: ennek sokféle nyomát láthatjuk, az Újszövetségben a legegységesebben Jakab levelében és Máté evangéliumában, azon kívül pedig azokban a zsidókeresztény körökben, ahol Jakab kiemelkedő fontosságát is hangsúlyozták: itt játszhatott növekvő szerepet a Jézushoz fűződő rokonkapcsolat. Beszéltünk az Úr testvéreivel kapcsolatos kritikus ábrázolásokról is. Elképzelhetőnek tartottuk, hogy már Jakab életében is volt ilyen kritika az Úr testvéreivel szemben az egyház egyes közösségeiben. Ezt a jelenséget is kontextuálisan kell azonban szemlélnünk Márknál is, ha ott a pogánymissziót pártoló közösség kritikája fogalmazódik meg az azt nem preferáló jeruzsálemiekkel szemben. Amikor pedig a Jakab halálát követő „tekintélyvákuumban” a rokonok fontos szerephez jutottak a marginalizálódó zsidókereszténységben, egyesek még hangsúlyosabban megkérdőjelezhették legitimitásukat. Végül egy exkurzusban kitértünk Jakab osszáriumára is.

A IV. fejezetben rövid újszövetségi teológiai áttekintést adtunk. Jakab levelének teológiai súlypontjaival foglalkozva azt feltételeztük, hogy az újszövetségi írás a jakabi igehirdetésre támaszkodik, azt egy új, megváltozott helyzetben alkalmazva. A levél mögött feltételezhető küldő és fogadó közösségnek nem annyira a hitét érik támadások egyházon belülről vagy kívülről: a hit alapjai le vannak téve, adottnak tekinthetők. A levélben meghatározó etikai érdeklődés ugyanakkor nem önmagában, hanem a Jézusban megújított eszkatológiai Isten népe számára fogalmazza meg útmutatását, ahol nem az „üdvözülés” feltétele, hanem az üdvösség gyakorlati megélése kerül előtérbe. Valószínű, hogy a Jak a páli teológiára is reflektál ebben az összefüggésben, de nem olyan vitában, mint amelyet a páli ellenmisszió képviselői folytathattak vele szemben (a törvény feltétlen érvényességét hangsúlyozva a zsidó- és pogánykeresztyének számára az Izráel-misszió érdekében), hanem a körülméletlen pogánymisszió elfogadásával és támogatásával (történeti Jakab), az Izráellel való közösség megszűnésével (Jak) hogyan éljenek az „ajtó előtt álló bíróban”, a „dicsőséges Úrban”, Jézus Krisztusban hívő zsidó- és pogánykeresztyének. A közösség határai nem Izráel vagy a Tóra határai, hanem az „igéi”, a „hitéi”, amelyet a Jak számára nem a Lélek szerinti élet és szabadság (Pál) határoz meg, hanem „a szabadság tökéletes törvénye” és az eszkatológiai bölcsesség.

Jakab levele felől Jakabra nézve néhány fontos elemet kell kiemelni. Az egyik ilyen Jakab ökumenikus tekintélye. Ezt nemcsak a címzés igénye és a levél enciklikajellege, hanem a levél egésze sugallja. A Jak eszkatológiai hangsúlyai, a gazdagság prófétai-radikális kritikája és a szegénypárti milió, valamint az etikai útmutatás fontossága az ószövetségi bölcsesség és a jézusi igehirdetés felől Jakabot elsősorban nem teológusként, hanem „apostoli” tanítóként állítják elénk. A levél anélkül beszél a páli teológia egyik jellemző gondolatáról, a Pálétól eltérő hangsúlyokkal, hogy magával az apostollal vagy az ő teológiai pozíciójával szállna vitába. Jakab hit- és törvénytisztelete, valamint a téma funkció-

ja a levélben eltér Pálétól, de ez az eltérés nem antipaulinizmusban jelenik meg.

Végül (IV. 2.) Jakab és az Újszövetség teológiájának összefüggéseivel foglalkoztunk az elmondottak alapján. Első megállapításunk a „történeti Jakab” teológiájával kapcsolatban az volt, hogy Jakab elsősorban nem „kreatív” teológus volt; nevéhez nem annyira teológiai felismerések, koncepciók kötődnek sem az Újszövetségben, sem azon kívül. Ezért is volt fontos őt az ősgyülekezet és az ősegyház kontextusában szemlélni: az ősgyülekezetben leginkább a görög nyelvűeknek és a „keresztyén írástudóknak” tulajdoníthatjuk a „kreatív” munkát. Ebben az útkeresésben természetesen szerepet játszhatott Jakab is az Úr testvéreként, a feltámadás tanújaként, az ősgyülekezet és az ősegyház egyik hamar meghatározó személyiségeként, de sajátosan Jakabhoz köthető teológiai üzenetekről csak kellő óvatossággal beszélhetünk. Úgy gondoljuk, előtérbe kerülését nem egy sajátos teológiai pozíciónak köszönhetette, sokkal inkább több elem együttes hatásának.

Ami leginkább előtérbe állítható, az Jakab kötődése Jeruzsálemhez, ez pedig az Izráel-misszió elsődleges feladatára utal. Itt ragadható meg a leginkább Jakab sajátos pozíciója az ősegyház kontextusában, ami összefügg azzal, ahogyan ő szemlélte Izráel megújuló népét (a „tizenkét törzset”), középpontjában az ősgyülekezettel. Ez azonban nem jelenti azt, hogy érdeklődése, felelőssége és tekintélye Jeruzsálemre, illetve a zsidókeresztyénségre korlátozódott volna. Erre utal amellett, hogy az „oszlopok” egyikének tekintették, az „apostoli dekrétum”, a Jak 1,1 címzése „a tizenkét törzsnek”, valamint az Újszövetségen kívüli Jakab-hagyományokban található egyes „ökumenikus” elemek.

Jakab nem tekinthető a „törvényhűség” meghatározó képviselőjének az Újszövetségen belül. Az, hogy a zsidókeresztyénség, így a jeruzsálemi ősgyülekezet és maga Jakab továbbra is megtartotta a mózesi törvényeket, nem jelenti azt, hogy Jakab a Tórának különösen is kiemelkedő jelentőséget tulajdonított volna teológiájában. Hogy az ős-

gyülekezet „konzervatív fordulatáról” bizonyos értelemben mégis beszélhetünk, ami a hangsúlyok eltolódását illeti, csak külön kiemeli a törvényszegésért – részben valószínűleg a hellenista, páli egyházzrészrel, a körülméletlen pogánymisszióval való közösségvállalásáért – elítélt Jakab mérsékelt szerepét ebben az összefüggésben. Jakab számára magától értetődő volt a törvény megtartása, de úgy látta, hogy a Krisztusban hívó, az ő „igéjét” követő hívók közösségét nem teszik tisztátalanná a körül nem metélt pogányok; Isten megújított népének határait nem a Tóra, hanem Krisztus neve jelzi.

Jézus igehirdetéséből és a feltámadott megjelenéséből eredt Jakab eszkatológiai szemlélete, mely határozottan jellemezte teológiáját. Ezt az eszkatológiai feszültséget viszi tovább Jakab levele is. Kiemelkedőnek tarthatjuk Jakab elkötelezettségét a szegények mellett is. Jakab levelének etikai hangsúlyai ugyancsak utalhatnak az Úr testvére teológiájára: a jelenség erősítheti azt a feltételezésünket, hogy Jakab elsősorban nem teológusként, hanem apostoli tekintélyként, gyülekezetvezetőként és tanítóként (törvénymagyarázóként és -alkalmazóként, itt a „jézusi törvényt”, a „szabadság tökéletes törvényét” értve alatta) volt kiemelkedő. Jakab kétségkívül olyan teológiai pozíciót képviselt az ősgyház és Izráel kontextusában, amely Jeruzsálem pusztulásával, Izráel és az egyház útjának szétválásával kisebbségbe szorult, illetve többféle folytatásra talált. Az ősgyülekezet egy része Jeruzsálemet elhagyva, az Úr testvére halálát és a zsidó háborút követően kereste a folytatás lehetőségét a megváltozott helyzetben: ennek megjelenése lehet az újszövetségi Jakab levele, valamint ez tükröződik a szerteágazó Jakab-hagyományokban.

Kutatási eredmények – Tézisek

1. Jakab, az Úr testvére és a család viszonya Jézushoz a feltámadás előtt nem írható le egyértelműen negatív kategóriákkal. Ez a kapcsolat nem volt statikus. Noha nem tartoztak a szorosan vett tanítványi körökbe, sőt az evangéliumi hagyományok a különállásukat hangsúlyozzák, de kategorikus szembenállásról nem beszélhetünk. Ehelyett inkább egy tágabb, de – a családi kapcsolat miatt – azon belül is sajátos „szimpatizáns” körhöz tartozónak tekinthetjük Jakabot a családdal együtt. Jakab csatlakozása az ősgyülekezethez nem radikális, „pálforduláshoz” hasonló esemény volt. Jakab kezdettől fogva jelen volt a jeruzsálemi ősgyülekezetben, az Úr testvéreként.
2. Jakab előtérbe kerülése, kiemelkedő tekintélye az ősgyülekezetben és az ősegyházban belül nem magyarázható egyetlen döntő okkal. Több tényezőnek volt köszönhető: feltételezhető személyes karizmáin túl annak, hogy a feltámadás tanúja volt, az Úr testvére, akit Péterrel és Jánossal együtt „oszlopnak” tekintettek, s aki Jeruzsálemhez és az Izráel-misszióhoz kötődött. Tekintélye nem korlátozódott Jeruzsálemre vagy a zsidókeresztyénségre, hanem „ökumenikus” tekintélynek számított – ez a tekintély azonban nem a rokoni kapcsolatnak volt köszönhető („kalifátus”), hanem Jeruzsálem központi, eszkatológiai szerepéből hárult át rá ilyen „ökumenikus” tekintély.
3. Jakab nem volt „kreatív” teológus. Az Újszövetséget vizsgálva nem találunk sajátos jakabi teológiát, jakabi keresztyénséget; személye sem az Újszövetségben, sem azon kívül nem kötődik egyértelműen sajátos irányzathoz. Jakabot ezért nem annyira teológusnak, mint inkább apostolnak és tanítónak tekintjük. Jakab személyét és teológiáját ezért is szükséges az ősgyülekezet és az ősegyház kontextusában értelmezni.

4. Jakab, az Úr testvére számára elsődleges és meghatározó volt az Izráel-misszió, az Izráellel való közösség fenntartása. Ennek összefüggésében és elsőbbsége érvényben tartásával azonban ugyanilyen fontos volt számára a páli körülméletlen pogánymisszióval való közösség fenntartása is. Ez a kettős közösségvállalás jelenik meg Jakab pozíciójában az apostoli megállapodás – antiókhiai konfliktus – apostoli zsinat – apostoli dekrétum kontextusában. Az „apostoli dekrétumban” Jakab a „keresztyén farizeusok” által képviselt „prozelitamodell” és a diaszpórában adódó „istenfélőmodell” alternatívájaként a „jövevénymodell” képviselte, ami arra utal, hogy Jakab Izráel eszkatologikus, megújuló népét kiterjesztetten értelmezte.
5. Jakab nem tekinthető egy szigorú „törvényhű” irányzat képviselőjének. A törvénnyel kapcsolatban nem beszélhetünk törvényhű és a törvényhez nem hű keresztyénségről az Újszövetségen belül: az ősegyházban nem a törvényhez való hűség, hanem a törvény alkalmazásának módja volt a kérdés, illetve érvényessége a pogánymisszióban. Jakab és az ősgyülekezet magától értetődően érvényesnek tartotta a törvényt, ez azonban nem jelenti azt, hogy maga Jakab a törvénynek különösen is kiemelkedő jelentőséget tulajdonított volna teológiájában. Jakab szerint a Krisztusban hívő, az ő „igéjét” követő hívők közösségét nem teszik tisztátalanná a körül nem metélt pogányok, Isten megújított népének határait nem a Tóra, hanem Krisztus neve jelzi.

James, the Lord's brother in the context of the Jerusalem Church and Early Church – Summary

First we looked at the main accounts with regards to James: occurrences in the New Testament (Chapter I) and outside the New Testament (Chapter 2). After this we investigated how the Lord's brother is present in the context of the Jerusalem Church ("Urgemeinde") and the Early Church ("Urchristentum"), in relation to the community of the mission towards Israel and the mission of the "nations" (Chapter III). Finally, we embarked upon a brief New Testament theological survey (Chapter IV).

First we browsed those pictures of James that are mentioned in the New Testament writings. These sources regarding the person identified as the Lord's brother spoke of James in the way that he could clearly be identified as one of the most significant figures of the Early Church. His contemporary, Paul, knew James in person as "the Lord's brother" and apostle and identified him as a witness of the resurrection, and one of the authorities of the Early Church who was regarded as one of the "pillars". Paul never describes James as anti-Pauline, in fact, he emphasises the incident of his association with the fellowship on the occasion of unified agreement amongst the apostles. Luke only mentions James in Acts when he cannot do otherwise, but then his unequivocal recognition becomes plain and unavoidable. The Lord's brother is the one who takes over the leadership of the Jerusalem church when Peter had to leave the capital, who utters those decisive words at the "apostolic council", he is the one from whom the so called "apostolic decree" is originated from, then on the occasion of Paul's last visit to Jerusalem receives and ensures the apostle of the Gentiles of his support. Luke describes the important individuals of the church in balance, however we don't think his picture about James can simply be a result of Luke's tendency of balanced description. James only appears once in

the Gospels in the circle of Jesus' family. The Gospel records are of special interest to us in view of the background of James and his family, his relation to Jesus and the later role Jesus' brothers played. We regard the epistle of James secondary though rather important in relation to the theology of James; the epistle does not give a prominent role to the person of James.

In Chapter II we looked at sources outside the New Testament – the majority of which attribute a prominent role to James, the Lord's brother, even more so than the writings of the New Testament. We have a good reason to assume that this rich material goes back to a relatively early, common Judeo-Christian tradition that was cared for by the various groups and applied to their specific situation. The most important elements of this tradition are these: 1. James, the Lord's brother; 2. James "the Just" or "the Righteous"; 3. his authority; 4. his martyrdom. These themes appear in the church tradition in various forms often being intertwined with each other on several levels. With regards to the title of James being a brother of Jesus several sources refer to it as it was an inevitable fact that did not need any further comment or specifying. However, there are signs that indicate that this relationship became problematic: both Gnostic and church tradition show that they tried to explain (in line with Gnostic patterns and in the development of Christology and Mariology) what being a brother meant. The adjective of "just" or "righteous" (δικαιος, iustus) is widespread in sources outside the New Testament. In Hegesippus' report we meet James' priestly-ascetic figure being described nothing less than abundantly righteous and outstandingly holy. In his lifetime the adjective "the Just" wasn't attached to his name. The innocently martyred apostle's memory, whose importance of residing in Jerusalem pointed far beyond his physical presence, he faithfully stood by the lawful Jewish mission and was ascribed the name "righteous". The adjective "righteous" was a lot less widespread and was presumably only used in a Jewish-

Christian context than the name “the Lord’s brother” which was replaced possibly when the family ties started to become problematic. James’ elevated position is often mentioned: James as the first witness of the resurrection, James as one of the twelve, James as bearer of special revelation, James as the first “bishop” of Jerusalem, James as the “bishop of bishops”, etc. We can assume behind these traditions that James was identified as one in a given group ascribing to him special recognition so that the group might gain legitimacy and emphasize the continuity with the Jerusalem Church. One of the most important pieces of the James-tradition is the death of the Lord’s brother. We have reason to believe that several theological patterns contributed towards the early formation of the martyr tradition: apart from the passion of Christ and the martyrdom of Stephen the eschatological interpretation of the Scriptures were taken into account. Different theological messages were attached to the figure of James in the various sources according to the community carrying the tradition.

After the initial reviewing of the sources first we looked at the background of James prior to the resurrection of Christ (III. 1). The exact definition of the kinship of James to Jesus is a secondary issue, in relation to both the “brother or cousin” debate and the prominent role James played in the Early Church. We hold the “Helvidius” explanation the most probable interpretation according to which James was the son of Joseph and Mary. Far more important it was for us to see that the way James and the family regarded Jesus before the resurrection cannot be described only in negative terms simply according to the “neither his brothers believed in him” statement or the critical account about the family according to Mark. This relationship was not static, and although they did not belong to the circle of disciples, and even more, the Gospel traditions emphasize their distance, yet they did not set themselves up against Jesus. Rather, we can describe the family of Jesus in terms of a wider – and because of the family bounds, a special –

circle that “sympathises” with him. Finally, a short overview is given in relation to the background of James and the family.

We examined the context of the Jerusalem Church from the respect of our picture of James (III. 2). The presence of the first disciples, the Twelve, and then of James in Jerusalem has not only a geographical but a theological significance: it relates to the Messianic-eschatological commission that is the continuation of Jesus’ ministry in the gathering together of a repenting and renewed Israel that is cleansed, in the light of the resurrection. Examining the background of the Jerusalem Church we emphasised that neither Jesus, nor the Early Church left the framework of Judaism, which cannot be understood as a unified religious phenomenon before 70 AD. The Jewish mission of the Early Church remained within Israel, although in its Messianic-eschatological self-interpretation carried a sense of “church-awareness”. In identifying the starting point of its theology and mission we emphasised the importance of Jesus and of the Scriptures: the interpretation of Jesus (his preaching, ministry, death and resurrection) approaching him from the Bible and the interpretation of the Scriptures approaching them from Jesus. These determined the findings of early Christology that we thought to be important to be emphasised because the conflict of the Jewish- and Gentile mission fundamentally did not appear in connection with different interpretation of Christology. At the end of our summary we dealt with the self-interpretation then the life and worship of the ancient church before we debated the Ἑβραῖοι καὶ Ἑλληνισταί, that is the question of the Aramaic and Greek part of the church. In my opinion, Acts chapter 6 does not report to us on a theological conflict within the church and even less so on two rival groups of leadership, and the thought of two congregations as a result and their assumed separation is certainly beyond what we find probable or even plausible. In the theological starting points of the Early Church we see that interpreting Scripture in the light of Jesus’ message and resurrec-

tion gave impulses for a radical expansion of the covenant made with Israel. The realised community of this extended covenant was the ἐκκλησία gathered by the Son of Man who was “made” Lord and Christ. In such recognition of Christology and “ecclesiology” the Greek speaking believers have a leading role since they were able to create such schemes and expressions of interpretation, ways of understanding Scripture that reflecting upon the events regarding the life and ministry of Christ markedly helped in the formation of the message of the ancient church. Within the community of believers that met in the homes and by language groups as well we might find quite naturally the seed of later ramification but we saw that the early Jerusalem Church – including the “Hellenists” – did not intend to leave the old framework of the Law, cult or people of Israel, but wanted to renew it by expansion; on the other hand, the mission of the Hellenistic group could not be interpreted by starting up a new way that might even have gained the disapproval of the Twelve having departed from the original starting point. It is quite clear that Christ preached in a Hellenistic context resulted in a different theological emphasis than a message voiced in the fatherland and in the context of the nation of Israel: we must interpret the theology of James in the latter. However, we have been aware of one thing since the beginning, namely, we cannot express our thoughts only in the category of opposites or that of complete uniformity.

In chapter III. 3 we examined the role James played in the Jerusalem Church by means of looking at him becoming more and more prominent. We saw that many factors contributed to the fact that James was regarded as someone having such authority: besides being a witness of the resurrection, being the Lord’s brother and a Law-abiding Jewish Christian, one of the “pillars” as an apostle in favour of the Jerusalem based Jewish mission, external factors just as well contributed to it apart from his personal giftedness. We argued that neither his Lord-kinship, nor his assumedly “righteous” position were decisive in his el-

evation; if we still need to choose a factor in the inter-related components that made up James, then we would certainly emphasize his bond to Jerusalem as the indication of his commitment to the Israel mission as a result of which some of the authority of the ancient church was – as it were – transferred to James.

After this we made an attempt in placing James in the context of the Early Church in relation to the difficult situation of the community of Jewish and Gentile mission (III. 4). We saw that within the primitive church – not only its “Hellenistic branch”, but also the Twelve and as soon as we can determine it even James himself all – had been welcoming the idea of Gentile mission from the very beginning. The legitimacy of Gentile mission, even in its “uncircumcised” form was brought to light by the ongoing interaction of Scripture, the preaching of Jesus and the experiences in mission when the Church were only joined by some gentile persons who showed interest by way of exception. With the mission in and around Antioch and with Paul’s joining them a new impetus was in place that had an effect in a wider circle and that also had implications to the community of Jewish mission and Gentile mission. The attempts to resolve the tension and in them James’ own role was described in the mutual recognition in between the “pillar” apostles amongst whom we find James, and Paul and the Antioch Church with regards to mission carried out amongst both the circumcised Jews and the uncircumcised Gentiles as a result of the “apostolic agreement” we can read of in Galatians 2:1-10. The greater missionary journey of Paul and Barnabas took place after this. Following this in the churches in Judaea and in Jerusalem the voice of those who demanded Gentile Christians to be circumcised representing the “proselyte model” gained support, causing conflict in Antioch and in the Pauline churches of Galatia. The “apostolic council” confirmed the previous agreement approving of the Gentile mission without the need of circumcision being performed on them. However,

the Jewish mission demanded mutual concession to be granted. The “apostolic decree” issued by James was to promote this. In opposition to the “proselyte model” (circumcising the Gentiles) James placed not a “God-fearing model”, but a “sojourner model” behind which stood the idea of Israel’s eschatological expansion. It is a question how successfully the application of such idea was conducted because in many places, partly because of the result of Paul’s success, and partly because of a more radical political situation that was in the forming the departure of Israel and the “church” was ever more acute. However we saw that James engaged for a community in two directions: both towards Israel and to the Pauline mission. It seems that to him the Jewish mission was of first importance because he stayed in Jerusalem identifying himself with the cause of Israel. Nevertheless, from the New Testament we see that he too wanted to have fellowship with the Pauline mission.

In chapter III. 5 first we dealt with the death of James then the near future of the Jerusalem church and the question of James’ “succession” according to sources outside the New Testament based on historical perspective. According to the Sanhedrin’s decision led by the high priest Ananos, James was accused of as a “law-breaker”, possibly someone who “led the people astray” and was given over to the wrath of the angry “Zealot” mob who stoned him. After this we can only make a few definite statement about the history of the Jerusalem church: there are signs both for the scattering and for the continuation of the church in its tradition. From a historical point of view instead of escaping and remaining we are right to speak of what happened in terms of scattering and continuation. The scattered Jewish believers were either integrated into Diaspora churches or set up more or less independent Jewish Christian churches (of the such like might have been the church in Pella) or they were reintegrated into Judaism. The previous group represented a continuity that originated in the early church: many indications of it can be seen, most clearly in the letter of James and in the

Gospel of Matthew in the New Testament. Further indications we find in those Jewish circles where the prominence of James is emphasized: this is where his relation to Jesus might have played an increasingly important role. We have discussed the critical portrayal of the brethren of the Lord. It is possible that already during the lifetime of James there was such a critical attitude in some of the communities of the church, but this criticism must be understood from the context, when we read in the Gospel according to Mark that a community preferring the Gentile mission speaks against the Jerusalem community represented there by the family. In the “vacuum of authority” after the death of James the kins of the Lord (δεσπόσυννοι) may have played a more important role in the marginalized Jewish Christianity, and then the critical voices may have become stronger. Finally, in a short discourse we briefly looked at the issue of James’ ossuary.

In chapter IV we provided a brief New Testament theological survey. Examining the theological emphases of the letter of James we assumed that the New Testament document derives from the preaching of James applying it to a changed situation. It is not the faith of the community which is attacked: the foundations of faith had been laid and can be regarded as existing. At the same time the ethical interest of the epistle is interesting not for its own sake but in relation to the renewed eschatological people of God to whom it provides guidelines where it is viewed not as the “condition” of salvation but the practical outworking of that existing salvation. It is possible that in this context Jas reflects on Pauline theology but not in a debate that was done by the representatives of the anti-Pauline mission (emphasising the all important validity of the Law both for the Jewish and Gentile Christians) but with the acceptance of the “uncircumcised” Gentile mission (historical James) and with the end of community with Israel (Jas) looking for a way of how to live as Jewish and Gentile Christians who believe in Jesus Christ who is regarded as “the Judge that stands before the door”.

The boundaries of the community are not identical with those of Israel, it is not the Torah, but is determined by the “Word” and “Faith” which are defined not by the life and freedom according to the Spirit (Paul) but by “the perfect Law of liberty” and the eschatological wisdom.

Approaching from the epistle of James some important facts are to be stated with regards to the person and theology of James. One is his ecumenical authority. This is suggested not only by the praescript of the epistle or its encyclical character but also by the whole letter itself. The eschatological emphases of Jas, the prophet-like radical criticism of the rich and the whole “atmosphere” that supports the poor and also the importance of ethical guidelines that go back to the Old Testament wisdom literature and to the preaching of Jesus all describe James first and foremost not as a theologian but as an “apostolic” teacher. The letter speaks of a typical Pauline idea – though with differing emphasis – without coming into conflict with the person or his theological position. The way James regards faith and the Law and the function of this theme have a different role than in the letters of Paul, however this difference does not come to the surface manifesting itself in an anti-Pauline manner.

Finally (IV. 2) according to what has been said earlier we examined the connection between James and the theology of the New Testament. The first consequence we draw with regards to the theology of the “historical James” was that James was not so much a creative or inventive theologian; his name is not characterised by any specific theological findings, conceptions neither in the New Testament nor outside of it. This is why it was so important to look at him in the context of the Jerusalem Church and the Early Church: In the first Jerusalem Church mostly the “Hellenists” – together with the “Christian scribes” were attributed with the most important inventive work. In this search James, the Lord’s brother could play an important role as the witness of the resurrection as one of the main figures of the ancient

church and community of believers. Nevertheless, those messages that were recognised as specifically ascribed to James we have to be careful with. We think that his becoming prominent was a result not so much of some kind of theological message characteristic of him but of several factors interacting with each other.

What is so obvious is James' determination to stay in Jerusalem and his bond to the city. This points to the leading task of Jewish mission. This is where his particular position is to be recognised in the context of the Early Church that came about because of the way he viewed the renewing nation of Israel ("the twelve tribes") in the centre of which stood the Jerusalem Church. However, this does not mean that his interest, responsibility and authority were only limited to Jerusalem or to Jewish mission. This notion is confirmed by the following: him being regarded as a "pillar", the apostolic decree, the praescript in James 1:1 that was written to "the twelve tribes" and certain ecumenical elements that to be found outside the New Testament.

James cannot be regarded as the representative of an extremely Law-abiding, observant Jewish Christianity in the New Testament. The fact that Jewish Christians, thus the Jerusalem church and James kept the Mosaic Law did not mean that James could be connected to a "Law-theology". We can still rightly speak about a "conservative turn" of the Jerusalem Church, but this only emphasize the tempered character of James, who was condemned for breaking the Law, possibly for his affiliation with the Hellenistic, Pauline mission of the church and uncircumcised Gentile mission. For James it was self-evident to keep the Law, but he was on the opinion that the community who believed in Christ and followed his "Word" was not made unclean by uncircumcised Gentiles. The boundaries of the renewed people of God are not indicated by the Torah but by the name of Christ.

James' eschatology came as a result of the preaching of Jesus and his resurrection that was so apparently present in James' theology.

The same eschatological tension is carried over to the epistle of James. We can view James' commitment to the poor as a significant characteristic of his concerns. The ethical emphases of the epistle of James can refer to the theology of the Lord's brother: this phenomenon can strengthen our belief that James was an important person not so much because he was a theologian but because he was an apostolic authority, a church leader and a teacher (explaining and applying the Law, by which we mean the Law of Jesus, that "perfect Law of liberty"). James doubtless represented a theological position that in the context of the ancient church and Israel became a minority position and found followers elsewhere after the fall of Jerusalem and the departing of ways of Jews and Gentiles in the Early Church. Part of the ancient church sought to find a continuation in the changed context by leaving Jerusalem after the death of the Lord's brother and the Jewish war: the Letter of James could be an expression of this and this is reflected in the various traditions linked with the person of James.

Research Results – Theses

1. The relation of James' and that of the family to Jesus cannot be described in clearly negative terms. This relationship was not static. Though strictly speaking they did not belong the circle of disciples, and the Gospel tradition emphasizes their somewhat separate status, yet we cannot speak of a deliberate opposition. Instead, we can regard them as belonging to a wider, and because of the family ties special sympathising group that was made up by the family including James. James' joining the Early Church was not a radical turn. James had been there in the Jerusalem Church from the very beginning as the Lord's brother.
2. James' becoming prominent and his authoritative role in the Early Church cannot be explained with one simple reason. It was due to several factors acting together: beyond his personal gifts he was a witness of the resurrection, the Lord's brother, who was regarded as the "pillar" of the church together with Peter and John and who was connected to Jerusalem and in support of the Israel mission. His authority was not limited to Jerusalem or the Jewish Christian communities only, but he was regarded as an "ecumenical" figure. His authority didn't come out of his family ties with Jesus (as a kind of "caliphate") but Jerusalem's central role and eschatological significance transferred such "ecumenical" authority onto him.
3. James was not an "inventive" or "creative" theologian. Looking at the New Testament we do not find what we could identify as a "Jamesian" theology or Christianity. His person is not linked with any particular movement neither in the New Testament nor outside of it. We regard James not so much as a theologian but as an apostle and a teacher. This is why it is imperative to interpret his person and theology in the context of the Jerusalem Church and Early Church.

4. To James, the Lord's brother, the unity with Israel and the Jewish mission was of primary importance and a determining factor. In connection with these, regarding them somewhat more important, it was similarly momentous his affiliation with the Pauline uncircumcised Gentile mission. This twofold commitment appears in the position of James in connection with the "apostolic agreement" – the conflict in Antioch – the "apostolic council" – and the "apostolic decree". James, as we see it in the "apostolic decree", represented an alternative "sojourner model" to the "proselyte model" supported by the "Christian Pharisees" and the "God-fearing model" typical in the Diaspora. This points to the fact that James understood the eschatological and renewed People of God in an extended way.
5. James cannot be regarded as the representative of an extremely Law-abiding, observant Jewish Christianity. In relation to the Law we cannot speak of any group of Christians being faithful or not being faithful to the Law as pictured in the New Testament: in the Early Church not so much the faithful disposition to the Torah but its right application was the real question and also its bearing on Gentile mission. James and the Early Church regarded the Law as self-evidently valid; this however did not mean that James saw the Law as of primary importance in his theology. James was on the opinion that uncircumcised Gentiles did not make the community who believed in Christ and followed his "Word" unclean. The boundaries of the renewed people of God are not indicated by the Torah but by the name of Christ.

